

СОКОЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри філософії*

СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Визначення та розуміння змістовного наповнення соціально-правового феномена правосвідомості дає можливість розкрити закономірності взаємозв'язків соціуму та індивіда у сфері функціонування права та відповідних йому інституцій, беручи до уваги мінливість буття, динамічність актуальної юридичної дійсності. Правова свідомість розкривається та розвивається, функціонує поряд з іншими формами свідомості. Це зумовлює схожість тенденцій їх трансформацій відповідно до умов соціального життя держави, відчутний двосторонній взаємовплив цих явищ. Правосвідомість віддзеркалює юридичні умови існування суспільства поряд з реально наявними політичними, економічними, культурними факторами, але має свій власний об'єкт відображення – право як систему юридичних норм та основоположних принципів, правовідносини, тобто правове життя у всій своїй різноманітності.

Розуміємо, що правова свідомість є органічною складовою загальної суспільної свідомості. Її структурні та функціональні особливості оформлюються у сфері становлення феномена свідомості загалом, віддзеркалюючи хронологічні та логічні аспекти його розвитку. Зокрема, Н. В. Хамітов вважає, що «свідомість – це спрямована розумова активність, що відображає та трансформує буття. Змістом свідомості є образи, уявлення, припущення, переконання, поняття. Свідомість може бути спрямована і на зовнішній світ, і на себе, стаючи самосвідомістю. Постійна зміна зовнішньої та внутрішньої спрямованості свідомості – сутнісна особливість людини. Це означає, що свідомість не тільки виражає, а й визначає буття людини» [6, с. 177].

Розглядаючи специфічні риси правосвідомості, необхідно зазначити, що вона має активний, творчий характер. Стосовно цього В. О. Рибаків зазначає: «Наріжним каменем розуміння процесу пізнання є положення про правосвідомість як активно-творче відображення юридичної дійсності. Така властивість свідомості проявляється не тільки протягом створення та зміни «картини світу», а й в предметно-перетворювальній роботі щодо задоволення потреб людини, якій необхідний адекватний образ навколишнього середовища для того, щоб її діяльність була ефективною. Ця особливість свідомості являється ще одним підтвердженням формули: “свідомість не тільки відображає світ, а й бере участь у його творенні”» [5, с. 25]. Безсумнівно, їй належить значна роль в різних сферах юридичного буття суспільства: у правотворчій діяльності – в процесі створення позитивних юридичних норм; у правозастосовній практиці органів державної влади – при

вирішенні конкретних життєвих ситуацій відповідними посадовими особами; при виборі варіанту поведінки усіма іншими суб'єктами правовідносин.

Досліджуваний феномен можна розглядати наслідком, результатом віддзеркалення суспільних правових явищ у вигляді ідей та переконань громадян після їх опосередкування правом, або ж – основним елементом саме творення таких явищ, «каталізатором» актуалізації суспільної юридичної дійсності, джерелом права, яке бере участь у формуванні та трансформації відповідної сфери буття загалом. Однією з ключових ознак правосвідомості, на думку Л. П. Расказова, є те, що вона «орієнтує суб'єктів відносин в соціально-правових ситуаціях, виступає своєрідним «внутрішнім» посилом для вибору та прийняття можливих варіантів юридично значущої поведінки» [4, с. 490]. Активно впливаючи на діяльність людей, що відбивається у формуванні їх ставлення до окремих явищ та цілісного суспільного правового життя на основі наявних знань та юридичного досвіду, правова свідомість бере участь у формуванні юридичної дійсності – системи норм, зафіксованих документально (право належне), актуальних юридичних відносин (право чинне), процесів творення «бажаного» права та його подальшої реалізації.

Носій правосвідомості здатний оцінювати все: від діяльності органів та інститутів державної влади – до своєї власної поведінки як учасника правовідносин. Процес визначення свого ставлення до певних явищ та процесів, їх оцінки за допомогою правової свідомості здійснюється у взаємодії з іншими формами, за участю відповідного категоріального апарату. М. І. Абдулаєв з цього приводу вважає, що «Зміст правосвідомості беззаперечно обумовлений її оцінювальним характером. Ця форма свідомості визначає, перш за все, якими повинні бути декларовані норми права. З цією метою співвідносить їх з реально функціонуючими суспільними відносинами, інтересами особистості, її моральними уявленнями. Далі правова свідомість встановлює, чи є чинні юридичні норми належними, тобто чи відповідають вони вимогам регулювання актуальних значущих правових відносин у суспільстві. І нарешті, вона виробляє певне ставлення до дотримання або недотримання норм права. Результат оцінки суб'єктом своїх дій, вчинків інших учасників відносин надалі виступає мотивом його особистої поведінки» [1, с. 160].

Правосвідомість не завжди описує, характеризує саме актуальні юридичні процеси, віддзеркалюючи, подекуди, перспективи розвитку буття, а також ретроспективні моменти його становлення. Виникає враження певної «неадекватності», невідповідності правової свідомості реаліям наявної юридичної дійсності. Але В. М. Карташов переконаний, що «Така риса є суттєвою для розуміння та правильного розв'язання питань юридичної спадковості, правонаступництва. Ідеї про правову державу, природні права людини, верховенство закону, справедливість, які виникли в далекому минулому та не «покидають» нашу свідомість

дотепер, безсумнівно залишаються актуальними до тих пір, доки існує державно-правова організація соціуму та людської цивілізації» [2, с. 13].

Фіксуючи ознаки активності та динамічності, розуміємо, що правосвідомість, водночас, – доволі статичний, консервативний феномен, який в процесі модернізації економіки, розвитку політичного та культурного життя, еволюції науки та мистецтва відтворює усталений тип суспільно-правового мислення. Ця властивість правосвідомості має розглядатися «як монета з двома сторонами», несучи в собі як позитивний зміст, що допомагає в процесі реформування саме правової системи та юридичного життя загалом, так і негативний вплив на окремі соціально-правові явища.

З одного боку, «закоренілість» окремих правових уявлень та переконань у свідомості членів соціуму є чинником, що згубно впливає на впровадження в життя відповідних сучасним умовам юридичних реформ. В цьому випадку правова свідомість, а особливо втілені в ній нерозвинуті погляди неправового характеру гальмуватиме не лише розвиток нормативно-правових відносин, а спотворюватиме, деформуватиме й усі інші сфери, області соціального буття. З іншого боку, правосвідомість можна характеризувати як категорію, що вбирає в себе особливості попередніх етапів свого функціонування, історичного перебігу явищ суспільного буття. М. В. Пампура чудово розуміє, що правова свідомість є важливим елементом політико-юридичного життя соціуму. Вона є духовним віддзеркаленням сфери юридичного буття суб'єкта – всієї різноманітності плюралістичних проявів правової дійсності. Завдяки правосвідомості індивіди пристосовуються до актуальної юридичної дійсності та отримують можливості для реалізації особливих функцій тісної соціальної взаємодії. Правосвідомість не розглядається чимось застиглим та «закостенілим», навпаки, – під впливом процесів соціального розвитку вона форматується та постійно прогресивно видозмінюється. Це, безумовно, віддзеркалюється на змістовному та функціональному наповненні цієї форми свідомості [3, с. 139]. Підсумовуємо, що стійкість і спадкоємність правової свідомості є стабілізаційним чинником, що нівелює несприятливі наслідки значних коливань правового життя, характерних для перехідних періодів становлення держави. Знову ж таки, ця властивість найбільш яскраво описується шляхом розкриття змістовного навантаження досліджуваного явища, виокремлення найпоширеніших прогресивних або недорозвинених його якостей.

Правова свідомість є особливою формою суспільної свідомості, яка забезпечує осмислення, проникнення до сутності соціально-правової дійсності, юридичних явищ. Правосвідомість – це стійкі та, разом з тим, динамічні переконання та юридичні уявлення, що мають регулятивне наповнення та, відповідно, здійснюють координаційний вплив відносно повсякденної поведінки людей, виражають ставлення громадянина до правових процесів, що відбуваються в суспільстві. Розвинена правосвідомість проявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади. Поряд

з тим, що правова свідомість віддзеркалює юридичну дійсність, вона бере участь також і в активних трансформаціях останньої, змінює, розвиває, удосконалює її.

Список використаної літератури:

1. Абдулаев М. И. Теория государства и права : учебник для высших учебных заведений / И. М. Абдулаев. – М. : Финансовый контроль. – 2004. – 410 с.
2. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие. В 2 т. Т. II / В. Н. Карташов. – Ярославль : ЯрГУ. – 2006. – 491 с. (Серия «Ярославская юридическая школа начала XXI века»).
3. Пампура М. В. Правосвідомість у суспільстві, що трансформується: функціональний аспект / М. В. Пампура // Форум права. – 2016. – № 5. – С. 139–143. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_25.pdf (21.04.2021).
4. Рассказов Л. П. Теория государства и права: углубленный курс : учебник (Высшее образование: Бакалавриат) / Л. П. Рассказов. – М. : РИОР: ИНФРА-М. – 2015. – 559 с.
5. Рыбаков В. А. Правосознание: к вопросу о понятии / В. А. Рыбаков // Вестник Омского университета. Серия «Право». – Омск : Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского. – 2015. – № 3 (44) – С. 23–28.
6. Хамітов Н. В. Філософський словник. Людина і світ / Н. В. Хамітов, С. А. Крилова. – К. : КНТ, Центр навчальної літератури. – 2007. – 264 с.

Ключові слова: правова свідомість, юридичні переконання, соціально-правовий феномен, розвиток буття, юридична дійсність, форми свідомості.

Ключевые слова: правовое сознание, юридические убеждения, социально-правовой феномен, развитие бытия, юридическая действительность, формы сознания.

Key words: legal consciousness, legal convictions, social and legal phenomenon, evolution of being, legal reality, forms of consciousness.